

LENGYELORSZÁG

József Attila és a lengyelek

Mondhatjuk-e, hogy a két világháború közötti évtizedek legnagyobb magyar lírikusa ismertnek számít Lengyelországban? Ha fogadtatásának könnyen dokumentálható adatait felsoroljuk, akár lelkesen igenlő választ is adhatunk a kérdésre.

S. Pazurkiewicz 1932-es kis magyar irodalomtörténetében ugyan még szó sem esik József Attiláról, de harminc költeményét tartalmazó lengyel kötete, a *Szukam kogoś* (Keresek valakit) már 1942-ben megjelent. A felszabadulás utáni években és a következő évtized első felében, bár ritkán, de közölték verseit a lengyel lapok. Az első, Lengyelországban kiadott magyar irodalmi antológia, a *Wolność* (Szabadság, 1953) bevezetésében ugyan semmi sem utal költőnk rangjára, de megtalálhatók benne olyan művei, mint a *Hazám*, a *Külvárosi éj* és a *Lebukott*. Ekkoriban a szűken értelmezett mondanivaló, az alkotók világnézete volt a kiválasztás és közlés egyetlen kritériuma. Ezért még szerencsésnek is tarthatjuk, hogy válogatott verseinek új kötete, a *Wiersze wybrane* csak 1956-ban került a lengyel könyvesboltokba, amikor már megújulóban volt a kultúrpolitika, változott a korábbi egyoldalú értékrend, és az irodalmi alkotások művészi oldala komoly szerephez jutott. A válogatásban olvasható mintegy hatvan költemény közül sok különböző folyóiratokban is megjelent.

József Attila-fordítások később is készültek, de költőnk nevével a hetvenes évek első felében találkozhattunk gyakrabban, amikor egyre több új és igényes átültetést közöltek a lengyel lapok. A nagy lírikusunk iránti lengyelországi érdeklődés csúcspontja az 1975-ös év volt. Új válogatott kötetében, a *Poezje wybrane* címűben több mint hatvan, az ekkori reprezentatív magyar költészeti antológiában bő tucatnyi verse kapott helyet. Ugyanebben az évben a lengyel Nagyvilág, a *Literatura na świecie* és a népszerű krakkói irodalmi lap egyaránt kivette részét XX. századi líránk egyik vezéregyéniségének népszerűsítéséből.

Az 1942 óta eltelt időszakra visszatekintve talán nem érdektelen megemlíteni József Attila leggyakrabban lefordított költeményeit, mivel jól mutatják, mit ismerhetnek igazán munkásságából a lengyelek. Költészetének már említett három darabján kívül legalább háromszor ültették át olyan, 1975-ös kötetében is megtalálható verseit, mint — keletkezésük sorrendjében haladva — a *Kukoricaföld*, az *Aki szegény*, az *a legszegényebb*, a *Tiszta szívvel*, a *Borostyánkőbe én be nem fagyok*, a *Város peremén*, az *Óda*, az *Altató*, a *Levegőt!*, a *Thomas Mann üdvözlése*, a *Születésnapomra* vagy az *Ime, hát megleltem hazámat*. Ugyanez mondható el az *Anyám*, a *Holt vidék*, a *Kertész leszek*, a *Kopogtatás nélkül*, a *Mama*, a *Megfáradt ember*, a *Miben hiszték*, a *Nyári délután*, az *Olyan bolond vagy*, a *Reménytelenül*, a *Szegény ember szeretője* és a *Tudod, hogy nincs bocsánat* című költeményekről. Az eddig lefordított művek száma csaknem másfél száz, tehát költőnk egész versterméséhez viszonyítva sem kevés.

József Attila lengyelországi fogadtatásának képe kedvező, de érdemes az adatok mögé nézni — természetesen nem azért, hogy kedvezőtlenebbnek lássuk. Az 1942-es

kis kötet, amelyet a nyelvünkkel csak akkoriban ismerkedő kezdő költő, *Tadeusz Fangrat* készített, Budapesten jelent meg a Cserépfalvi Kiadó gondozásában. A lengyel menekültek számos magyarországi kiadványának egyike, az első, amely magyar költőt szólaltat meg lengyelül. A háború miatt érthetően nem juthatott el Lengyelországba. Ez azért is sajnálható, mert az akkor még hazánkban (jelenleg Varsóban) élő literátor, Csorba Tibor a válogatás elé írt, viszonylag részletes bevezetőjében hangsúlyozta: József Attila az Ady utáni magyar líra legkiemelkedőbb képviselőinek egyike. Véleményét, legalábbis hivatalosan, kinyomtatott megnyilatkozásban kevesen osztották Magyarországon a háborús években.

A két lengyelországi József Attila-válogatást röviddel megjelenésük után a *Nagyvilág* (1957/1, illetve 1976/5. szám) is ismertette és értékelte. Ezért itt csak azt vizsgáljuk, milyen képet alakíthattak ki belőlük költőnkéről a lengyelek.

Az 1956-os kötetbe bekerült a *Curriculum vitae* is, a válogatást végző és a fordító munkából sokat vállalt T. Fangrat pedig rövid utószavában — bár József Attila költészetének művészi oldalára nem igen figyelt — többnyire találóan körvonalazta nagy lírikusunk nézeteit, céljait, témáit. Kiemelte, hogy életének tapasztalatai mennyire segítették a költőt az igazi proletárirodalom megteremtésében, és hogy milyen meghatározó szerephez jutott ez az életmű a XX. századi magyar irodalomban. Hogy a könyv mégsem jutott el a lengyel olvasók szélesebb köreihez, annak egyik fő oka nem annyira a gyakran egyszerűsítő, a politikus költőiséget helyenként politikai jelzőkké változtató átültetésekben, hanem az igen alacsony példányszámban (1200) keresendő.

Az 1975-ös kötet szerkesztésére és részben a fordításra vállalkozó *Aleksander Nawrockin*ak nem volt könnyű dolga. Két évtized után a költő kevesekben élő képét kellett teljesebbé, sokszínűbbé tennie. Jó előkészítő munkáját tanúsították a rangos folyóiratokban közölt új átültetések is, de azzal tette a legtöbbet, hogy terjedelmes és értő, az alkotói technikára, a művészi eszközökre, az expresszionizmus és szürrealizmus, de egyben a magyar népi költészet és zene József Attilára gyakorolt hatására figyelmet fordító esszét írt a válogatás elé. Hangsúlyozta, hogy a költő nemcsak az osztályharc és a munkásélet tartalmának kifejezője volt, hanem a modern formát öltő „intellektuális realizmus”, az emberi pszichikum mélységeiig hatoló gondolati líra kitűnő mestere is. Nawrocki a lengyelek közül elsőként utalt arra, hogy „Az ironia, a vidámság, a mesei elemek, a groteszk, a játékkedv — amelyből általában a művészetet származtatja — mindez ugyancsak József Attila világa.”

Költőnk önéletrajza ebből a válogatásból sem hiányzik. A fordítók között sok a neves lírikus, és a példányszám (5300) sem alacsony. A kötetnek mégsem volt széles körű visszhangja, nem aratott olyan sikert, amelyet például az 1977-es Ady-vers-összeállítás. Ez utóbbi nemcsak kisebb példányszáma miatt tűnt el hamar a lengyel könyvesboltokból. A József Attila-válogatás itt-ott még mindig kapható, aminek magyararatában sokat segíthet az Ady fogadtatásával való összevetés.

Líránk századeleji megújítójának egyéni hangja, költészetének magyarsága jobban felkeltette a kritikusok és olvasók érdeklődését. Egyrészt azért, mert a lengyel sajtó is élénkebb figyelmet fordított születésének századik évfordulójára. A siker másik oka alighanem abban keresendő, hogy Ady lírája más, erőteljesebb, mint lengyel kortársaié. A ma emberéhez időben és világgépét tekintve közelebbi József Attila irodalmunk történetében játszott különleges szerepét nem értették meg igazán, vagy akik megértették, verseiben nem láttak többet, érdekesebbet, mint a világháborúk közötti lengyel költőkében.

A hatvanas évek közepe óta a lengyelek sokat fordítanak irodalmunkból. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy egy-egy alkotónk kedvező és értő fogadtatásához az adott korszak lengyel társadalmi és kulturális életével és irodalmával való konfrontálásra van szükség. Az Ady-kötet esetében ez az összevetés mind a sajtóban, mind a válogatás igen alapos bevezető tanulmányában megtörtént, hetvenöt éve született költőnk népszerűsítéséből viszont kimaradt.

József Attila igazi megismerését nem segítették elő azok a magyar költészetről szóló esszék sem, amelyek a világirodalmi folyóirat 1975-ös magyar összeállításában, illetve a következő évi szeptemberi számban láttak napvilágot. Az utóbbiban a neves költő, Marian Grzeźczak a *Hazám* szerzőjét is azok közé sorolja, akik „nyitottabbak saját nemzeti múltjuk felé, mint a parnasszizmus, szimbolizmus, kubizmus, futurizmus, szürrealizmus vagy az expresszionizmus felé”. Úgy véli, József Attila alkotásaiból sem csengenek ki eléggé a különböző európai népek XX. századi költészetének hangjai.

Magyar lírikus lengyelországi fogadtatása — úgy tűnik — akkor lehet valóban kedvező, ha költészete „más”, új, mert nincs közeli lengyel rokona, vagy ha van sok tekintetben hasonló „megfelelője”.

Bojtár Endre még 1969-ben érdekes és értékes kísérletet tett *Władysław Broniewski* (1897—1962) és József Attila munkásságának összevetésére. Lengyelországban is megjelent dolgozata a *Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből* című kötetben olvasható. Gondolatainak ismertetése helyett inkább arra célszerű utalni, mi az, ami a legjelentősebb lengyel proletárváltóknak tartott Broniewskit (akinek magyar kötete 1954-ben került az olvasók kezébe) József Attilától megkülönbözteti.

A lengyel költő a magyar lírikushoz hasonlóan a húszas évek elején kezdett publikálni, és első kötete 1925-ben jelent meg. Mégsem lényegtelen, hogy költőnknél idősebb volt. Az I. világháborút már felnőttként élte át, mégpedig a nemzete régen elvesztett függetlenségéért harcoló Lengyel Légiók katonájaként, sőt az új lengyel államban feltámadó nacionalizmus hatása alá került. Az sem elhanyagolható, hogy gyermekkorától értelmiségi környezetben élt. Másrészt a századelő, az úgynevezett Ifjú Lengyelország irodalmán nevelkedett, amely korszakot találóan jellemeznek más elnevezései: szimbolizmus, modernizmus, neoromantika. Még a költői indulása után rá ható expresszionizmus is más volt, mint a József Attiláé, mert szintén az Ifjú Lengyelország örökségét őrizte.

Broniewski nézetei a húszas évek közepére megváltoztak, közel került a szocialista eszmékhez. Ugyanakkor azonban szoros kapcsolatot állt a *Skamander* és a *Wiadomości Literackie* folyóiratok körével, amelyek a mi Nyugatunk rokonainak tekinthetők. Igaz, főleg e csoport radikális, társadalmi érdeklődésű képviselőitől, *Julian Tuwim*től (1894—1953) és *Antoni Słonimskitől* (1895—1976) tanult sokat, de ezek gondolatvilága messze volt József Attila nézeteitől. Erről, a nálunk kiadott lengyel költészeti antológiákból (1951, 1969) a magyar olvasó is könnyen képet alkothat. A nem kis távolság érzékeltetésére elég megemlíteni, hogy *Jarosław Iwaszkiewicz* (1894—1980), akinek hazánkban kitűnő prózája ismert, ugyancsak e költőnemzedék tipikus alakja volt. Meggyőző összevetésre e helyen nincs mód, ezért csak utalunk arra, hogy a húszas években a több mint egy évszázad után újra önálló Lengyelország helyzete, társadalma átalakításának lelkesen elképzelt vagy valóságos lehetőségei más irodalmat szültek, mint amilyen a Monarchia felbomlásából háborút veszve kikerülő, antidemokratikus Magyarországon kialakult.

Broniewskire a korán jelentkező lengyel futurizmus is hatott. Majakovszkijból merítő legrangosabb képviselője, *Bruno Jasiński* (1901—1939) érett korszakában a kommunistákkal együttműködő, az új társadalmat a munkásosztály hatalomra jutásától váró költő volt. Mivel azonban 1926 után emigrációban élt, a művészileg magas értékű forradalmi költészet vezéralakjának joggal Broniewskit tartják. Mégis más, mint József Attila, mert ekkor — mint Bojtár Endre megjegyzi — nem tudta megvalósítani személyes lírája és a proletárversek olyan egységét, amely a magyar költő munkásságát jellemzi. A romantikus hagyományokat is továbbvivő lengyel alkotónak nem sikerült ötvöznie a különböző irányzatok hatását, ami József Attila írásművészetének egyik legnagyobb értéke.

A húszas évek lengyel költészetének másik komoly csoportosulását *Krakkói Avantgardnak* szokás nevezni, amelynek a futuristák nem tagjai. Költői technikáját, verseinek formáját tekintve e csoport tagjait lehetne József Attila rokonainak tartani,

ezek viszont — radikális vagy legalább demokratikus nézeteik ellenére — távol állnak a proletárköltésztől. Állításunk egyaránt vonatkozik legjelentősebb képviselőjükre, a paraszti származású *Julian Przybośra* (1901—1970) és a kevésbé ismert *Jan Brzękowskóra* (1903—), *Jalu Kurekre* (1904—) vagy a legbaloldalibb, más formában író *Adam Ważykra* (1905—). A fő témául kezdetben a várost, a tömeget és a technikát választó Przyboś szintén igen távol állt a jobboldaltól, de a következő évtized társadalmi-politikai ellentmondásait látva, a modern civilizáció következményeitől is tartva, a parasztság felé fordult. E nemzedékre egyébként — mint József Attilára — hatott a Lengyelországban gyengén kibontakozó szürrealizmus.

A *Második Avantgard* elvetette elődei bizakodó racionalizmusát, elvesztette optimizmusát. Ez náluk is a társadalmi viszonyok harmincas évekbeli megváltozásával, az ekkor már a hazánkban uralkodó diktatorikus rendszerhez hasonló politikai helyzet kialakulásával magyarázható. Bár mindez kiváltotta az alkotók ellenállását, a legnagyobb költőegyeniségek között Broniewskin kívül nem akadt olyan, aki a József Attila-i állásfoglaláshoz közel került volna. *Józef Czechowicz* (1903—1939) a jövőtől féltre a mítoszok és a falusi nyugalom világába menekült, mások — mint *Jerzy Zagórski* (1907—) vagy *Czesław Miłosz* (1911—) — a katasztrofizmus kifejezői lettek. A magányos *Konstanty I. Gałczyński* (1905—1953, magyar kötete 1970-ben jelent meg) a groteszk és a gúny eszközeivel akarta megteremteni az „egyszerű” költészetet.

Döntőnek bizonyult, hogy az említettek egyikének sem volt a József Attiláéval rokonítható élményanyaga. Mások, a varsói proletárelét képeit megrajzoló, munkás származású *Stanisław R. Dobrowolski* (1907—), vagy a kommunisták küzdelmeit témául választó *Lucjan Szeńwald* (1909—1944) alkotói adottságai szerényebbek voltak.

A két világháború közötti időszakban tehát a lengyeleknek nem akadt olyan kiemelkedő és a későbbiekben döntő hatású lírikusuk, aki a munkásság költője lett volna úgy, hogy a személyisége, nézetei, mondanivalója tükrözéséhez harmonikusan illő formát a modern áramlatokban találta volna meg. József Attilának, mint az avantgard törekvések képviselőjének és proletárköltőnek csak távolabbi lengyel rokonai vannak. Kortársai vagy a korabeli új irányzatok hívei voltak, és legfeljebb közel álltak a munkássághoz, vagy forradalmi költészetet teremtettek, de hagyományosabb eszközökkel. Hiányzik az összehasonlítási alap, így lengyelországi népszerűsítése nem könnyű feladat.

„A költő egyetemes emberi mondanivalója felett érzett büszkeségünkbe némi aggodalom is vegyül: vajon sikerül-e a nem magyar fülnek megéreznie a fordítások szűrőjén átjutott versekben azt, ami ezt a lírát annyira eredetivé s egyénivé teszi?” — tette fel a kérdést az 1956-os lengyel József Attila-válogatásról írt, már említett ismertetésében *Kovács Endre*. Az öt évvel ezelőtti átültetések jobbakk, de költőnk valóban értő lengyelországi fogadtatásához szükség lenne még egy, munkásságát szellemi rokonaiéval konfrontáló, esetleg közép-kelet-európai összefüggésekben tárgyaló monográfiára, tanulmányokra vagy legalább egy új József Attila-kötetben közölt, a húszas-harmincas évek magyar és lengyel költészetét együtt vizsgáló esszére.

D. MOLNÁR ISTVÁN